
ÖMER DELİKAYA

ÇÎROKEKE NÎVCOMAYÎ: ŞEWÊŞ

Kurteçîroka yekemîn ya zimanê kurdî “Şewêş” e, ku ji aliyê Fûad Temoyî ve hatiye nivîsîn û di her du hejmarên pêşîn yên *Rojî Kurd* de, di sala 1913an de, hatiye weşandin. Herwiha ev kurteçîrok ji ber ku dûmahika wê di hejmarên din yên kovara *Rojî Kurd* de nehatiye weşandin, bi awayekî nîvcomayî di dîroka wêjeya kurdî de cih girtiye. Dema ku çîrok di *Rojî Kurd* de derdikeve, sernavê wê tenê wekî “çîrok” bûye ango navek li çîrokê nehatiye kirin. Mehmûd Lewendî piştî ku çîrokê ji tîpên erebî tîpguhêzî latînî dike, navê zarokê serleheng (*protagonist*) “Şewêş” li çîrokê dike.¹ Çîrok du roj û şevên cuda yên bav û kurekî, ku di jiyana wan de xizanî û tenêti heye, bi awayekî dramatik radixe ber çavan. Vebêjer (*narrator*), rastiya tehl ya civaka wê demê, di perspektîfa jiyana kurê şivanekî destteng de dihûne û bi awayekî ecêb dil li zarokê deh salî dişewitîne. Xwîner di bin vegotina dramatik ya çîrokê de, zehf li ber bav û kur dikeve, bi wan re xemgîn dibe. Çîrok ji serî heta binî bi hestên dilpêşewitandinê ve hatiye rapêçandin û li gor krîtera “yekîtiya karîgeriyê” (*unity of effect*) ya E. Allan Poe, di warê raxistina bandorker ya vê hesta dilpêşewitandinê de pirr serkeftî ye.

Em ji gotinên vebêjer piştrast dibin ku lehengê çîrokê Şewêş zarokêkî deh salî ye û diya xwe qet nedîtiye, ango sêwî ye. Li nik bavê xwe yê şivan dimîne û meteke wî heye ku carinan diçe cem wê û bêhna wî pê derdikeve. Ew zarokêkî zehf baqil û bêdeng e, di gund de bi gilî û gotinên xwe ve dilê kesî ji xwe nahêle. Loma gundî ji hal û hewalê Şewêşî qaîl in û her tim pesnê wî didin.

Dîsa em ji çîrokê dielimin ku rojekê bavê Şewêş li ber pêz zêde diweste û pezê wî têr naxwe, dereng vedigere gund. Sewêş di tariya êvarê de, li ser

riya bavê xwe li cihekî disekine û digirî, bi pey re ji xwe ve diçe. Dema ku bavê wî ji hêla newalê ve nêzik dibe, Şewêş radibe û deng li bavê xwe dike. Bi bavê xwe re xeber dide û sedema derengmayina wî jê dipirse. Bavê wî jî jê re dibêje ji ber çî wiha dereng maye. Bi pey re dialoga bav û kur parîkî dîsa berdewam dike. Şewêş ji bavê xwe re dibêje ku divê êdî dereng nemîne, li malê kesek ku li bal wî bimîne tune û bi pey re jî digirî. Bav jî çav dide giriyê kurê xwe, ew jî bi wî re digirî. Paşê bav û kur diçin malê, ji bo hev dibin belgî û berpal, dikevin xewê.

Vebêjer, piştî teswîreke xwezaya gund, gotinê tîne ser rewşa şivanê gund ku roj buhuriye lê hîn jî pezê gund ranekiriye çêrê. Ew roj şivanê gund bi nexweşiyê ku em pê nizanin ketiye, loma hê jî pezê xwe dernexistiye. Rîspiyê gund ê ku xebera wî ji nexweşiya şivên nîne tê mala wan û li hal û hewalê şivan dinêre ku ji ber destê nexweşiyê tune ye. Rîspî jî şivên re dibêje xeman nexwe, wê yekî bişîne ber pêz. Di wê kêliyê de nalenala bavî tê guhê Şewêşî, ew bi dilşewat digirî, dilê Rîspî jî bi halê wan dişewite, ew jî bi wan re digirî. Rîspî Şewêş bi xwe re dibe mala xwe, zikê wî têr dike, jibo bavê wî jî nan didê û wî verê dike. Rîspî jî Şewêşî re dibêje tu here, ez ê jî paşê bêm. Di navbera peyvan de valahiyeke barîke (muxtemelen) çîrok ê tê de bigihîje lûtkeyê (*climax*) vebêj ji ber sebebên nediyar qut dibe. Û ya dîtir, ji ber ku em nizanin Şewêş dema vedigere leqayî çî bûyerê tê an jî *hatiye* bûyerê encam (*resolution*) negirtiye.

Nivîskar û rexnegirê gewre yê Amerîkî E. Allan Poe di meqaleya xwe ya navdar ya bi navê *The Philosophy of Composition* (Felsefeya Kompozîsyonê) de behsa çend xalên girîng ên li ser vegotina berhemên kurt yên wek kurteçîrok û helbestan dike û dibêje ku divê nivîskar di berhema xwe de, tim di hewldana afirandina *yekitiya karîgeriyê* de be². E. Allan Poe yê xwediyê birrek kurteçîrokên serkeftî ne, berhemên xwe jî - çî helbest çî kurteçîrok - li gorî vê qaîdeyê dinivîse, jixwe di meqaleya xwe ya navborî de jî vê pêvajoyê bi mînakên ve rave dike.³ Poe balê dikişîne ser vê yekê û dibêje ku nivîskar (hunermend) divê biryara xwe bigire ku dixwaze çî karîgeriyê (*effect*) li ser hestên xwîner bike û di berdewamiya vê hewildanê de hemû hêza xwe ya afirîner li ser vê bandora kifşkirî bi kar bîne. “Li ser rewşa niha, ka gelo ez, ji nav bandor û intibayên bêjimar yên ku dil an jî rih li ser wan zîz dibin kîjanî hîlbijêrim?” (*The Philosophy of Composition*).

Pîvanên di derbarê bandora vegotinê de, bi taybetî jî yên ku Poe ew jî bo kurteçîrok û helbestan diyar kirine, li rengên çîroka Şewêş tîne. Mirov dikare yekîtiyê û yekgirtîbûna berheman wek hêmayekê bibîne ku tîne bejn û bala berhemê (hewcedariya bi yekgirtîbûna wî) li hev tîne. Mirov bi dilekî rehet dikare bibêje ku çîrok jî aliyê yekitiya bandorê (*unity of effect*) ve û bi tevna yekitiya hesta dilpêşewitandinê jî, serkeftî ye. Nivcomayina çîrokê,

kil û kêmasiyê li vehunandina yekgirtî ya çîrokê nake. Herwiha vebêj di bin banê temayên wek sêwîtî, xizani û şivantiyê de, nemaze di mijara ku bi xwendevên re hesta dilpêşewitînê pêk tîne de serkeftî ye.⁴

Paragrafa yekemîn ya ku vebêjer pê çîrokê vedike, salixên hûrbînî yên di derbarê serlehengê çîrokê de eşkere dike. Agahiyên derbarê xûy û xislet, liv û tevgerên Şewêşî, di vegotina çîrokê de cihekî berfireh digirin. Ev salix û silûxên li ser Şewêşî, wî li ber çavê xwîner xurt dikin û nêzikahiyekê di navbera lehengî û xwendevên de pêk tîne. Dema ku di çîrokê de tê gotin Şewêş “deh salî ye”, “zarok e ... çavvekirî ye”, “diya xwe nedîye”, “teşqelî nedikir”, “bê deng digeriya”, “qenc e”, “jîr e”, wê demê mirov bi wî zarokî re hevnasîneke bi şefqet datîne. Ji vê hêlê ve rewşa Şewêş di çîrokê de zelalkirî ye. Ev danasîna ku bi navê leheng ve dest pê dike rengê atmosfera samîmiyet û nêzikahiyê li ser vehûnandina çîrokê dixê. Di heman demê de jî ev pênasîna lehengî ya di destpêka çîrokê de xwîner dike nêzenasê Şewêşî û tevgerên wî. Ev paragrafa yekemîn ya ku balê dikişîne ser Şewêşî, destnîşan dike ku divê meyl û bala xwîner li ser Şewêş û rewşa wî be.

Digel ku di seranserê çîrokê de karakterê navendî wek Şewêşê kurê Şivan xuya dike jî, şayesandina ku ji bo rewşa xwezaya gund û rewşa derûnî ya Şewêş hatine kirin, ji bo taybetmendiyên fizîkî yên Şewêşî nehatiye kirin. Di destpêkê de vebêjer bêyî ku serlehengê çîrokê bi taybetmendiyên wî yên fizîkî yên wek reng û rû, bejnûbal, cil û berg û hwd ve bide şayesandin, behsa “aqilmendî”, “bêdengî”, “temen”, “xizani” û hwd, dike. Lê di çu derê çîrokê de em nabînin ku tê de bê gotin; “Şewêş zarokekî çavşîn/çavgirdonek e” an jî “porê wî reş/zer e” û hwd e. Xwendevan li gor hest û ramanên ku ji kurteçîrokê diherikin, di mêjiyê xwe de “Şewêş”ekî dirame û diafirîne. Bo vê yekê ye ku her kes bi çî awayî di bin bandora çîrokê de bimîne, li gor wê bandorê dikare rengê bide çav û porê wî, cil û bergên cihê reng li Şewêşê “zarok” bike. Çimkî wek xwendevan em derheqê reng û rûyê Şewêşî de xwedî tu agahî nînin. Vebêjer bêyî ku li ser dirûvê serlehengê bisekine, desttengiya wî derdixê pêş û cardin balê dikişîne ser rewşa xerab ya Şewêşî.

Di çîrokê de tevna bûyerê bi awayekî wisa hatiye vehûnandin ku, bûyer bi xwe bêyî ku hestên lehengan salix bide, mirov xemgîn dike. Çîroknûsê navdar Ernest Hemingway pendên xwe yên derbarê nivîsandinê de dibêje ku divê vebêjer hestan neşayesîne lê rasterast qala bûyerê bike. Û Hemingway berdewamiya gotina xwe de wiha dibêje: “*tiştê rastî (bûyer) çî ye ku hesta te jiyaye hildiberîne?*”⁵ *Ango ya ku rasterast xwîner binbandor dike bûyer bi xwe ye.* Di çîrokê de, zarokekî biçûk di tariyê de bi tenê dimîne, tariya ku carinan mezin jî jê ditirsin û newêrin lê bimînin. Ev serboriya Şewêş, ji milekî ve wekî amûreke tirsê hatiye bikaranîn ku tirsê li ser wî çêdibe vê yekê diyar dike, ji milê din ve jî ev rewşa xeternak û bi tirs,

hesta dilêşînê di dilê xwîner de hasil dike. Bi qewlê Poe “di nav bandor û intibayên bêjimar de” çîroknûs di vehûnandina çîrokê de ev hest ji xwe re hîlbijartiyê û bi hûnandina wê ya bi hostatî ve jî wê hestê herdem di hişê xwîner de zindî dihêle ku xwîner dê pê derxe bê ka herikbariya vegotinê a ku rasterast bi hestan ve girêdayî ye serkeftî ye an na. Vebêjer zarokê deh salî yê lehengê çîrokê tikîtenê di nava şereşeke ku li mirov tirsê peyda dike de, li bendewariya bavî dihêle. Di çîrokê de ev beşa diltezîn wiha derbas dibe : “ ...roj çû ava, tarî ket hemû alî, bavê wî hêj nehatibû. Şewêş nava wê tariyê da tenê ma. Dilê wî lez dike, carna guhdarî dikir, ji tu derê da deng nedihat. Şewêş li ciyekî rûnişt, bona bavê xwe giriya, paşê bi xwe ve çûbû.” Di vir de Şewêş bi hêviya ku here pêşiya bavê xwe û bi wî re vegere gund, ji gund dûr dikeve. Şewêş diçe li tanga riya vegeerê ya bavê xwe disekine lê bavê wî nayê. Piştî ku tarî dikeve erdê tirs jî pê re dikeve dilê wî û ew dest bi girî dike. Di tariyê de zarokê deh salî li çolê digirî û bi pey re jî li wir radizê. Ev hesta dilêşînê ku serdanpê di çîrokê de cih girtiye, ji aliyê *yekîtiya bandorê* ve vebêjê xurt dike.

Di dawiya dawî de çiroka Fuad Temoyî digel hemû kil û kêmasiyên xwe û nîvcomayînê, bi beşa xwe ya berdest ve yekîtiya xwe tamam dike. Ji ber vê ye ku dema mirov Şewêş dixwîne, mirov li ber zarokê lehengê çîrokê dikeve û ji ber rewşa ku ew û bavê wî tê de ne xemgîn dibe. Ev hesta di seranserê çîrokê de hakimê vegotinê ye û xwîner di bin *bandora dilpêşewitandinê* de dihêle, ev jî têgiha “*yekîtiya bandorê*” destnîşan dike.

ÇAVKANÎ:

1. Lewendî, Mahmud Avestakurd, ketina malperê 8 Nîsan 2013, <<http://www.kulturname.com/?p=2230>>
2. Poe, Edgar Allan, (1907), “The Raven and The Philosophy of Composition”, Paul Elder and Company, San Francisco and New York, rp. 20 (e-pirtûk)
3. May, Charles E, (2001), Critical Survey of Short Fiction, Salem Pr, rp: 1941
4. Ogur, Şengul, Awestakurd, ketina malperê 8 Nîsan 2013, <<http://www.kulturname.com/?p=5219>>
5. Open Culture, Seven Tips From Ernest Hemingway on How to Write Fiction, ketina malperê 07 Mijdar 2013, http://www.openculture.com/2013/02/seven_tips_from_ernest_hemingway_on_how_to_write_fiction.html